

ІНТЕЛЕКТУАЛИ ТА ВЛАДНІ СТРУКТУРИ: БАГАТОВИМІРНІСТЬ ВЗАЄМОВІДНОСИН

**Огляд монографії: Історик і влада. Колективна монографія /
Відповідальний редактор В. Смолій; творчий керівник проекту
І. Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 543 с.**

Українська історична наука на новітньому етапі свого розвитку отримала унікальні можливості не тільки для студіювання раніше замовчуваних сторінок минулого, а й для переосмислення власної ролі у формуванні суспільного-політичного простору минувшини. Саморефлексія історичної науки є не тільки екскурсом у колишні взаємовідносини з владними структурами для констатації окремих фактів. Вона відкриває шлях до побудови конструктивних стосунків з провідними політичними силами сьогодення як на рівні окремо взятого історика, так і цілої інституції. Варто сподіватися, що це посприє й створенню умов для максимально об'єктивного висвітлення історичного процесу.

Вдалим прикладом осмислення взаємин історичної науки з владним механізмом є колективна монографія «Історик і влада», що побачила світ у 2016 році.

Винесений у назву монографії лаконічний конструкт «історик і влада» у ході наукових студій розкриває свою багатовимірність. Широкий спектр висвітлення питання досягнуто завдяки тому, що монографія включає низку статей провідних українських науковців, кожен з яких розкриває свій ракурс запропонованої теми. Зокрема, маємо результати рефлексій та досліджень таких науковців: В. Андреев, О. Богдашина, В. Ващенко, І. Верба, Д. Вирський, Л. Зашкільняк, Я. Калакура, А. Киридон, Ю. Кісельова, І. Колесник, В. Масненко, В. Осін, А. Острячко, С. Світленко, В. Смолій, О. Удод, В. Яремчук, О. Ясь. Завдяки тематично вдалій підбірці матеріалів, ґрунтовності досліджень, запропонованих авторами, колективна монографія сприймається як цілісний науковий продукт, об'єднаний загальною ідеєю розкриття складного феномену суспільно-політичних відносин як української, так і в цілому світової історії.

Більшість дослідницьких розвідок побудовано на розгляді подій ХХ–ХХІ ст.: особливий тип відносин істориків з радянською владою, наслідки тривалого контролю з боку радянської влади над історичною наукою, сучасні умови для праці українських істориків та їх включення у світову історичну науку тощо.

Перший блок запропонованих матеріалів відтворює загальні умови праці істориків на теренах України у ХХ ст., шляхи їх взаємодії з радянською системою. Визначення історичної науки як головної зброї в боротьбі за соціалізм призвело, як зазначає Я. Калакура, до комунізації історичної науки, до боротьби з істориками зусиллями самих істориків, і врешті, на українських землях, – до її деукраїнізації (с. 59-60). Автори наголошують на

багат шаровості наслідків комунізації української історичної науки, що відчуваємо до сьогодні (с. 49-50, 69-75), демонструють доречне використання поколінневої структури наукового співтовариства для відображення динаміки і характеру змін у науці (с. 29-32).

І. Колесник, аналізуючи тривалий процес трансформації історичної науки з кінця ХХ ст., відмічає його насиченість: критичний стан у відносинах історика і влади, наявність «виконавчого синдрому», формування дискусійного простору, підвищення національного фактору в історичній науці, організаційні зміни тощо (с. 11-16). На її думку, сьогоднішній етап розвитку гуманітарного простору робить необхідним формування нової моделі в системі «історик-влада», яка включала би партнерські відносини інтелектуалів і влади (с. 51-52).

Спробою нового погляду на відносини між істориком і владними структурами є використання генераційного підходу, який був проігнорований у СРСР та ще не набув поширення в сучасній українській історичній науці. Хочеться висловити сподівання, що найближчим часом українські історики активніше будуть звертатися до використання генераційного підходу, адже він дозволяє дійсно по-новому співвіднести події й оцінити роль особистості в історії, зрозуміти мотиви, якими могла керуватися людина. В. Ващенко на розсуд читачів пропонує базові положення використання цього підходу (с. 86-93), окреслює задачі дослідження у межах генераційної моделі (с. 94), виділяє політичні та інтелектуальні генерації (с. 94-119). Усі ці аспекти створюють багатовимірну панораму формування інтелектуального та політичного просторів у СРСР та демонструють перспективи використання генераційного підходу в дослідженнях української минувшини.

У межах конструкту «історик і влада» відносини інтелектуалів з владними структурами презентовано у монографії на декількох рівнях: особистісному (на прикладі життєвого шляху істориків), генераційному (представлення Д. Вирським праці істориків покоління шляхетської революції в Речі Посполитій у середині ХVІ століття), з погляду діяльності корпорацій істориків або наукових шкіл.

Демонстрацією впливу влади на співтовариство істориків є матеріал, який представив О. Ясь щодо підготовки двотомника «Історія Української РСР» кінця 1940-х – початку 1950-х років. У результаті студій науковця маємо презентацію не просто перипетій підготовки видання, а цілого механізму формування «колективного стилю» українського радянського історіописання, «історії без історії».

Цікавим є і запропоноване Ю. Кісельовою представлення істориків як «емоційного співтовариства», що на думку дослідниці має сприяти відродженню інтересу до історії (с. 288). Авторка окреслює широке коло аспектів, в яких вона вбачає перспективи використання такого підходу: характеристика психотипу історика, емоційне лідерство керівника школи, емоційне підґрунтя солідарності, конфліктні процеси, взаємодія наукових товариств і влади тощо.

Презентація у монографії наукових шкіл доповнює новим змістом їх традиційне сприйняття. Так, В. Масненко, аналізуючи моделювання державницької школи В. Липинського, розмірковує над самим поняттям «державницька школа», з'ясовує становлення В. Липинського як інтелектуала, виявляє шляхи його інтелектуальних комунікацій, створює мережеву мапу – «вчитель-учні». Важливим, з погляду ідейного спрямування монографії, є твердження автора, що «державницька проблематика стала продуктивним знаряддям конструювання континуїтету історичної традиції, особливо важливого при формування національної спільноти».

Формування наукової школи Д. Яворницького представлено в складних суспільно-політичних умовах радянсько-комуністичного режиму як постання нових вертикальних і горизонтальних комунікативних зв'язків Д. Яворницького з метою популяризації історичних знань.

Життєвий шлях окремих істориків через призму співпраці з владою чи тиску з боку керівних структур презентовано постатями М. Ковалевського, В. Петрова, К. Штепи. Надзвичайно звеличними, хвилеподібними виглядають перипетії особистої долі, інтелектуальної діяльності В. Петрова, який, за наведеними В. Андрєєвим словами Докії Гуменної, «для того, щоб робити своє наукове діло весь час звивався». Зокрема, В. Андрєєв підкреслює, що критика наукового доробку В. Петрова у 1930-х рр. призвела до друку ним ідеологічно витриманих статей, що виділено у розвідці як форму тогочасного існування інтелектуала (с. 450). Тоді як службу у зовнішній розвідці, перебування на окупованій території В. Петров використав для інтенсивної праці, друку статей антирадянського змісту, повернення до літературної праці. В. Андрєєв акцентує увагу на тому, що «випадіння» В. Петрова зі сфери радянського контролю сприяло його формуванню як інтелектуала «першого плану» (с. 480), а після повернення у радянську науку його можна визначити як ученого «другого плану» в персональній ієрархії істориків СРСР (с. 485). Ось такий калейдоскоп інтелектуальних трансформацій у результаті втручання радянської влади у життя людини прослідковує В. Андрєєв на прикладі інтелектуальної біографії В. Петрова.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. українські дослідники отримали нові умови для розгортання наукових студій, нові стимули для розвитку, нове підґрунтя для розбудови відносин з владою. Звичайно, що самі історики, як учасники цих процесів, не змогли обійти їх своєю увагою. Зокрема, маємо рефлексії Л. Зашкільняка над питанням політизації історії, над ключовими моментами в роботі історика. Багатозначність поняття «політизована історія» визначає В. Яремчук. У даному ракурсі аналізуються: тексти, що виправдовують існуючий політичний порядок; тиск на істориків та добровільне обслуговування інтересів політиків; історія як двигун змін соціального, гендерного, релігійного, етнонаціонального, расового порядку, який опосередковано впливає й на зміну політичного порядку. Проте, у цей ряд не потрапило «накладання» політичних поглядів дослідника на